

процес оподаткування має бути мінімальним. В умовах інституціональних перетворень також постає необхідність посилення організуючої і координуючої ролі держави, зокрема у сфері оподаткування.

Оподаткування є невід'ємним елементом інституту держави, яка має у цій сфері певні цілі – фінансову, економічну, соціальну. Податкові цілі держави є динамічними і формуються під впливом соціально-економічних і політичних чинників. За економічним змістом зазначені цілі держави протистоять одна одній, тому важливим державним рішенням є обґрунтований вибір концепції оподаткування, яка найбільше відповідає співвідношенню податкових цілей на даному етапі.

У вітчизняних умовах суспільного розвитку держава на демократичних засадах має активно формувати нові ринкові інститути (зокрема, у сфері податкових відносин), які забезпечуватимуть стале економічне зростання і високі соціальні стандарти. За основу інституціональної реформи податкових відносин необхідно взяти європейські стандарти ефективного урядування, без врахування яких Україна навряд чи відбудеться як розвинута європейська держава і член європейського співтовариства.

Стратегія інституціонального реформування податкових відносин має бути системним явищем, тобто ґрунтуватися не тільки на перетвореннях в економічній, а також інших сферах суспільства (соціальної, культурній, правовій, політичній тощо) і враховувати зміни не тільки формальних, а й неформальних і традиційно-ментальних норм. Податкове реформування має відбуватися не хаотично і спонтанно за вказівками політиків, які знаходяться при владі, а відповідно до соціально-економічної доктрини та стратегії розвитку держави. Це, своєю чергою, вимагає удосконалення полі-

тичної системи держави і посилення інституціональної довіри до інституту державної влади взагалі.

Список використаних джерел

1. Алексеенко М.М. Взгляд на развитие учения о налоге / М.М. Алексеенко. – Харьков, 1870.
2. Глухов В.В. Налоги: теория и практика: Учебное пособие / [В.В. Глухов, И.В. Дольде]. – СПб.: Специальная литература, 1996. – 288 с.
3. Державне управління: європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [за заг. ред. В.Б. Авер'янова]. – К.: Юстініан, 2007. – 228 с.
4. Коваленко Ю. Формирование институциональный предпосылок развития финансового сектора экономики Украины / Ю. Коваленко. – Экономика Украины. – 2011. – №7. – С. 49–60.
5. Колодко Г. Институты, политика и экономический рост / Г. Колодко // Вопросы экономики. – 2004. – №7. – С. 35–50.
6. Мельник П. В. Развитие податковой системы в переходной экономике / П.В. Мельник. – Ірпінь: АДПСУ, 2001. – 362 с.
7. Меркулова Т.В. Институт налога: [монографія] / Т.В. Меркулова. – Харьков, 2006. – 224 с.
8. Налоги и налогообложение / [под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской]. – СПб.: Питер, 2000. – 528 с.
9. Пушкарёва В.М. История финансовой мысли и политики налогов: [учеб. пособие] / В.М. Пушкарёва. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 256 с.: ил.
10. Соколовська А.М. Податкова система: теорія і практика становлення / А.М. Соколовська. – К.: Знання-Прес, 2004. – 654 с.
11. Шамхалов Ф.И. Государство и экономика: власть и бизнес / Ф.И. Шамхалов. – М.: Отд. экон. РАН; науч.-ред. совет изд-ва «Экономика», 1999. – 414 с.

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,
д.е.н., професор, Національна академія внутрішніх справ

Тіньова економіка: синергетичний феномен

Статтю присвячено дослідженню тіньової економіки як синергетичного утворення з режимом самоорганізації, тобто метаморфозою форм тіньової економіки від менш складних до більш складних.

Ключові слова: метаморфоза форм тіньової економіки, неформальна економіка, архаїзована, синкретизована економіка, мобілізаційна економіка, тіньова економіка початкового нагромадження капіталу, економіка паразитарних тіньових утворень.

Статья посвящена исследованию теневой экономики как синергетического образования с режимом самоорганизации, то есть метаморфозой форм теневой экономики от менее сложных к более сложным.

Ключевые слова: метаморфоза форм теневой экономики, неформальная экономика, архаизированная, синкретизированная экономика, мобилизационная экономика, теневая экономика первоначального накопления капитала, экономика паразитарных теневых образований.

The article investigates the shadow economy as a synergistic mode of self-education, that is, forms of metamorphosis of the shadow economy from less complex to more complex.

Keywords: metamorphosis forms the shadow economy, the informal economy, arhaizovannaya, sinkretizirovannaya economy mobilization economy, shadow economy primitive accumulation of capital, the shadow economy parasitic entities.

Постановка проблеми. Процеси тінзації, деградації соціально-економічних процесів, розвиток чинників кризової деформації державного управління обумовлюють необхідність вивчення сутності сучасних домінуючих інституційних впливів, у тому числі синергетичних, необхідність пошуку засобів їх обмеження.

Необхідність застосування ефективних засобів протидії тіншовій економіці знайшла відображення у ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актах держави, таких як Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» (2011), Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки (схвалена Указом Президента України від 21.10.2011 №1001), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003, №84/2003), проект Державної програми детінізації економіки, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005, №1615/2005), постанови Кабінету Міністрів України з питань відстеження процесів тінзації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання, цілий ряд відомчих актів тощо.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних досліджень з тіншової економіки відносяться праці В.Д. Базилевича, А.В. Базилюка, О.І. Барановського, В.М. Бородюка, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибури, В.М. Поповича, О.В. Турчинова та ін. Значний внесок у розробку адміністративно-правових, кримінально-правових, кримінологічних аспектів протидії тіншовій економіці зробили вітчизняні вчені-юристи. В той же час у зв'язку з недостатнім системним вивченням тіншової економіки, її окремих форм як синергетичного феномену явища самоорганізації тіншових процесів потребують подальшого спеціального дослідження.

Метою статті є подальший розвиток теоретичного вивчення сутності причинного комплексу та синергетичних механізмів розвитку тіншової економіки, зокрема логіко-історичної метаморфози форм тіншової економіки від неформальної селянської економіки до сучасних паразитарних елітних утворень.

Виклад основного матеріалу. Тіншова економіка являє собою синергетично зв'язане явище господарювання асоціальної природи, форму кризи державного управління, його системну дисфункцію, яка обумовлена і, своєю чергою, обумовлює нерівномірність (що склалася об'єктивно або під впливом протекційно-корупційної діяльності) доступу до адміністративного ресурсу і через нього нерівномірний тіншовий доступ до інших економічних ресурсів, системний тіншовий перерозподіл влади і власності [1, с. 98–107; 2; 3].

Синергетичні властивості тіншової економіки як системи виявляються в наявності в ній такої структури, якій притаманне породження на основі менш впорядкованого, менш складного, менш небезпечного для економічної безпеки держави субстрату більш впорядкованого, більш складного,

більш небезпечного для економічної безпеки структур із цілісним і відносно стійким режимом поведінки. Такий режим поведінки розвитку тіншової економіки отримав назву самоорганізації [4, с. 26].

Самоорганізація тіншової економіки є складним соціально-економічним феноменом. Домінуючим його проявом є логіко-історична метаморфоза форм тіншової економіки від неформальних утворень селянської економіки та домашніх домогосподарств із низьким рівнем суспільної самоорганізації до формування сучасних паразитарних елітних тінзаційних структур [1, с. 234–271; 5, с. 10–14] з високим рівнем самоорганізації із застосуванням сучасних систем менеджменту.

Таким чином, форма самоорганізації дисфункційної діяльності державного управління, неформальної економіки, яка має синергетичний характер і викликана гострим протистоянням, протистоянням з приводу управління економікою, виявляється у розвитку малої субкультури, яка протистоїть макроекономічним механізмам управління як ворожим і є так званою тіншовою економікою.

До кола об'єктів теорії тінзації економіки слід віднести, на наш погляд, дослідження управлінських дисфункцій, що виникають у зв'язку з виникненням та функціонуванням сучасних економічних протиріч соціальних інституцій, перш за все держави, які обумовлюють знаходження інших економічних суб'єктів поза режимом ефективної взаємодії з ними та їх впливом.

Синергетично зв'язана дисфункція соціального інституту в економічній сфері обумовлює посилення режиму неефективної взаємодії і впливу на суспільство, що означає втрату якості регулювання й контролю, наступними основними шляхами: 1) управлінська дисфункція соціальної інституції викликає соціально-економічну напругу та конфліктність з-за того, що інституція не здатна виконувати покладені неї функції; виникає дисфункційна структура діяльності соціальних інституцій; 2) втрата інституцією суспільної функції призводить до виникнення двох негативних ефектів – до переносу негативного ефекту від деформаційного стану інституції на дію об'єктів їх впливу та на виникнення компенсаційної заміни функції інституції, що втратила свої функції, на інші – тіншові, а звідси також негативні; 3) дисфункція соціальної інституції, що продовжується довгий термін часу, негативно впливає на систему цінностей, морально-етичний стан суспільства, його мотиваційну структуру, викликає деформацію всієї соціально-економічної інфраструктури; 4) дисфункція соціальних інституцій викликає зсув всієї соціально-економічної структури в бік її архаїзації, широкою появи перетворених, маргінальних економічних форм; 5) збитки від дисфункції соціальних інституцій особливо негативно впливають на діяльність системи правоохоронних органів, обумовлюють їх вторинну дисфункцію, переродження.

Дисфункція системи державного управління як об'єктів тіншової діяльності виявляється, перш за все, у втраті якості функцій управління. У зв'язку з цим дослідження функцій-

нальної структури державного управління є необхідною складовою визначення показників і індикаторів тіньової економіки.

Система функцій управління вже має розвинуту історію. Найбільш вагомий внесок в її розбудову зробили Ф. Тейлор, А. Файлоль, Г. Черч, Л. Гулик, Л. Урвік, Л. Джільберт, П. Керженцев, А. Гастев. Узагальнюючи досягнення теорії управління на сьогодні, слід зробити такий висновок: найбільш методологічно обґрунтованою класифікаційною ознакою функцій державного управління є їхня цільова спрямованість та характер виконуваних завдань [6, с. 208]. Відповідно до завдань функції державного управління можна класифікувати таким чином:

а) основні – це функції, що породжуються основними завданнями державного управління;

б) загальні функції виходять із загальних завдань управління і є типовими для всього управлінського процесу;

в) допоміжні, ресурсні або такі, що забезпечують, функції виходять із допоміжних завдань управління [6, с. 209].

До основних функцій державного управління відносяться: 1) програмно–політичні (підготовка документів державної політики концепцій, стратегій, програм тощо), що мають здійснюватися апаратом міністерства (функціональними департаментами); 2) політико–адміністративні, що забезпечують функціонування державного механізму та стабільність конституційно встановлених суспільних відносин; 3) економічні, що уособлюють господарсько–організаційну діяльність держави; 4) соціальні, які покликані реалізовувати державну соціальну політику; 5) гуманітарні – спрямовані на функціонування та розвиток духовно–інтелектуальної сфери (освіти, науки і культури).

До загальних функцій державного управління, що покликані забезпечити універсальні види діяльності суб'єктів управління, слід віднести: 1) функцію нормативного регулювання, що в межах виконавчої влади має реалізовуватись Кабінетом Міністрів України або міністром (затвердження інструкцій тощо); 2) нормопроектну (розробка законопроектів, проектів постанов Кабінету Міністрів України, проектів нормативно–правових актів міністерства), що має виконуватись апаратом міністерства (функціональними департаментами); 3) інформаційно–аналітичну (збір, аналіз, узагальнення інформації у відповідній сфері державної політики тощо), що має реалізовуватись насамперед апаратом міністерства (функціональними департаментами), а також окремими консультативно–дорадчими органами (зокрема, колегією міністерства); 4) управління підпорядкованими органами, підприємствами, установами, організаціями (вирішення установчих та кадрових питань, контроль, аудит, координація діяльності тощо), що має здійснюватись як міністерством безпосередньо (функціональними департаментами або визначеними міністром посадовими особами), так і через уповноважені урядові органи; 5) надання адміністративних послуг (видача дозволів, ліцензій, реєстраційних документів фізичним та юридичним особам), що має здійсню-

ватися урядовими органами. При можливості повноваження щодо надання адміністративних послуг мають передаватися (делегуватися) органам місцевого самоврядування та іншим чином наближатися до «споживача»); 6) контрольно–наглядову (здійснення контролю та нагляду за діяльністю суб'єктів у відповідному секторі державного управління, застосування заходів адміністративної відповідальності до правопорушників), що має здійснюватися відповідними урядовими органами; 7) розгляд скарг приватних осіб в адміністративному порядку, що має здійснюватись в межах урядового органу (з урахуванням їх територіальної організації); для розгляду скарг доцільно утворювати спеціальні апеляційні підрозділи; 8) внутрішнє адміністрування (управління персоналом, бухгалтерія тощо, спрямоване на організацію власної діяльності органу), доцільно відокремлювати в структурі органу в окремий підрозділ (секретаріат). Доповнити загальні функції державного управління слід ще такими функціями, як: стратегічний менеджмент, інформаційно–аналітична, прийняття управлінських рішень, функція організації, функція мотивації, контрольна функція.

Усі функції державного управління при своїй синергетичній дисфункції перетворюються на кумулятивні фактори тінізації, становлять дисфункційну структуру державного управління. Встановлення рівня втрати функції за допомогою застосування методів експертних оцінок, соціологічних опитувань тощо дозволяє зробити аналіз рівня небезпеки тінізаційних чинників та вибудовувати заходи щодо протидії їм.

Синергетична природа тіньових процесів суттєво репрезентована в системі розвитку історично і логічно форм тінізації, які формують пірамідальне утворення, в якій прояв будь–якої окремої форми підсилює (і в свою чергу є підсилений) дією інших існуючих форм. Окремі поверхи піраміди поділені за рівнем фундаментальності (первинності), тіньогенності по відношенню до дії інших форм. Окремі поверхи синергетичної тінізаційної піраміди (у порядку послідовності руху від більш фундаментальних історичних форм до менш фундаментальних, сучасних) можуть бути представлені у наступних основних формах: 1) селянська (неформальна) економіка; 2) архаїзована, гібридизована (синкретизована) економіка, економіка перетворених форм; 3) мобілізаційна економіка (економіка пріоритетів, тіньового неформального механізму прийняття рішень); 4) тіньова економіка початкового нагромадження капіталу; 5) економіка паразитарних тіньових утворень.

Перший найфундаментальніший поверх тінізаційної синергетичної структури вітчизняної економіки становить неформальна економіка селянського (традиційного) типу розвитку. Даний поверх тіньової структури представлений домашньою економікою, перш за все селянським господарством, що історично розвивається. Неформальна економіка є видом діяльності, що перебуває за межами інститутованих форм. До неї за сучасних умов слід віднести новітні метаморфози неформальної економіки, вихідною формою яких є селянське господарство.

До цього блоку неформальної економіки слід віднести, зокрема, малі економічні форми, в тому числі малий бізнес, який знаходиться на спрощеній системі оподаткування (платники єдиного податку) у сфері торгівлі, громадського харчування, будівництва, сфері послуг домашньої економіки та сільського господарства. Цей «сірий» сегмент тіньової економіки дуже чутливий до надлишкового адміністративного тиску і втручання держави та швидко набуває форми «чорного» сегмента своєї метаморфози при цьому.

Даний блок неформальної економіки також презентований малими формами наркоторгівлі, контрабанди, торгівлі людьми та нелегального їхнього трафіку через кордон, виготовлення та торгівлі зброєю, виготовлення фальшивих документів і грошових знаків, виготовлення і реалізації порнографічної продукції, рекету, проституції, сутенерства тощо.

«Сіро-чорний» симбіоз неформальної економіки легко пристосовується до змінних умов середовища її існування, перекидаючи свої ресурси в одну з можливих ефективних форм метаморфози, домінуючої за конкретно історичних умов. Новітні часи квазіринкових трансформацій до суперечностей вказаної моделі неформальної економіки додали суперечності її сітвової організації, яка є своєрідним проявом суперечностей між індустріальними вузловими (елітними) зонами і позавузловими здебільшого неформальними утвореннями.

Другий блок неформальної економіки представлений тіньовою економікою як девіантною діяльністю, що здійснюється за межами вимог тих чи інших формалізованих інститутів господарської практики (реєстрації і ліцензування, оподаткування, подання звітності, виконання вимог щодо регламентації господарської діяльності, інституційних вимог до бюджетного процесу тощо). При цьому неформальна (тіньова) економіка перебуває не поза інституційним середовищем, а всередині його, як секторне тіньове утворення. Останні створюють власні субсистеми позалегалічних правил, які виступають як функціональні двійники заперечуваних легальних норм. Ігнорування формалізованих інститутів тягне за собою встановлення квазінормативних (квазіконтрактних, на думку С.Ю. Барсукової) нелегальних відносин з легальними або нелегальними партнерами. Класичним прикладом цих двох варіантів неформальної економіки є зв'язки підприємців з корумпованими чиновниками та криміналітетом. Самі намагання встановлення регулярних відносин із силовими партнерами легального і нелегального спрямування, що становлять неформальну систему управління, здійснюються в першому випадку за допомогою корупції, в другому – за допомогою кримінальної «унії» – нелегального контрактного права. Створення неформальної системи нормативного забезпечення підприємництва слід розглядати як формування альтернативного інституційного його середовища з метою використання можливостей подальшого залучення альтернативних організаційних, податкових, фінансових тощо ресурсів, а також трансакційних витрат порівняно з тими, які використовуються у межах офі-

ційної економіки. Цей блок становить неформальну економіку у широкому розумінні цього слова, яке практично зливається з поняттям «тіньова діяльність».

Другий поверх представлений неформальною економікою, яка під тиском капіталістичної модернізації поглиблює та посилює небезпеку тінізації, перетворюється у більш архаїзований, більш традиційно-нетранспарентний простір.

Вивчення країн «селянської цивілізації», втягнутих у сучасну капіталістичну систему як її периферія, дало можливість зробити принципові висновки. Капіталістична модернізація в країнах «селянської цивілізації» призводить до утворення двоїстої структури суспільної організації, посилення економічного фундаменталізму, общинної соціальної пам'яті у суспільних структурах і одночасного посилення тінізації економічного життя. Це пов'язано хоча б з тим, що посилення двоїстої суспільної структури означає різкий поштовх до розвитку неформальних структур управління. Саме у зв'язку з цим А.В. Чаянов підкреслював той факт, що сімейне трудове господарство, маючи особливий спосіб внутрішньої організації, робить його непрозорим для діючої системи суспільного контролю, його внутрішній («суб'єктивний») уклад взагалі неможливо зробити об'єктом аналізу при поверховому погляді [1, с. 206].

Таким чином, у залежних, некапіталістичних країнах – в соціально-економічному просторі, що виділився з традиційних засад розвитку під впливом капіталістичного тиску розвинутих країн, розвиваються не стільки власне капіталістичні порядки, скільки такі псевдодокапіталістичні, архаїчні перетворені укладні форми, з якими у докапіталістичний період периферійні країни не стикалися чи стикалися лише в обмеженому обсязі. В цих країнах капіталістичні відносини вироджуються, регресують у передуючі їм укладні форми. І це, по суті, регресивні форми самого капіталу, які історично не передують самому капіталізму, але виникають з нього внаслідок його ж тиску, ним же самим породжуються. Ці форми становлять величезну частину економічної структури цих суспільств, водночас вони приречені на виштовхування за межі пануючого офіційного укладу цих суспільств – провідників впливу західного суспільства та його економіки, перебуваючи у тіні цього укладу.

Іншим поверхом синергетичної тіньової структури є так звана «мобілізаційна економіка». Так, для радянського соціалізму характерним є висунення як елітної складової економіки військово-промислового комплексу, постійне використання військових по суті методів та інституцій для мобілізації матеріальних і людських ресурсів. Така економіка під впливом елітної складової отримала назву «мобілізаційної». Конкретна форма функціонування і відтворення такої системи виявляється у постійному зароджуванні та відновленні ситуації дефіциту, який, своєю чергою, активно продукував вихід господарської діяльності за межі правового поля. В 70–80-х роках економісти інтенсивно застосовували поняття «дефіцитна економіка» до аналізу економічної структури соціалізму, яке вказувало на те, що дефіцитність є си-

стемоутворюючою ознакою, яка визначає дію економічних агентів і формує характер інституцій.

Хоча наявність розвинутого військово–промислового потенціалу є однією зі складових «комплексної національної сили» і рівня національної безпеки, слід розцінювати структуру радянської економіки на чолі із визначеним вище елітним сектором як причину вкрай деформованого розвитку, який обумовив суттєві прояви тіньової економіки.

Деформація структури економіки соціалізму і її дефіцитність є продуктом тих же механізмів розвитку елітного сектора, які дозволяли цій економіці певний час виживати й розвиватися – міністерській системі управління та системі пріоритетів.

Виробничі міністерства, які становили основу управління економікою, є адміністративними структурами, що частіше мали союзний статус і функцією яких було управління галузю. В політико–економічному аспекті міністерства виступали як протофеодальні, традиційні управлінські структури, які мали високий рівень самозабезпечення та економічної автаркії, а отже – тіньової діяльності. В умовах розвитку дефіцитної економіки міністерства здійснювали дедалі більший тиск на вищі органи державної влади та управління, перетворивши процес розробки плану на суттєву частину «сірої» (неформальної) економіки – свого роду торг.

Як тільки ті чи інші міністерства, що входили до структури ВПК, який швидко розростався, набували значного впливу і ставали частиною структури елітної економіки, вони отримували потужні важелі тиску на владу щодо розширеного відтворення свого становища, яке давало їм елітні переваги. Система міністерств, що виступала як необхідний атрибут мобілізаційної економіки, забезпечення елітного зростання ВПК в умовах дефіциту, слугувала як один із головних факторів закритості, гальмування руху інформації, прийняття управлінських рішень поза контролем суспільством та державою.

Іншим фактором, що призвів до макроекономічних деформацій і розвитку тіньової економіки, була система пріоритетів, яка є необхідним атрибутом мобілізаційної економіки, існування елітного сегменту в усіх його проявах і модифікаціях. Система пріоритетів елітної структури є своєрідною формою прояву та забезпечення міжсекторного розриву в економіці, яка отримує відображення та посилення у механізмах її функціонування – у розвитку державного управління економікою в протообщинних структурах [1, с. 382–383].

Одним із базових явищ, що визначає сучасний розвиток вітчизняних соціально–економічних протиріч, накопичення їх тінizationsного потенціалу, є процес початкового нагромадження капіталу.

Початкове нагромадження капіталу (ПНК) – це масштабний історичний процес перебудови суспільного організму, змістом якого є перерозподіл власності – позбавлення власності безпосереднього виробника (перш за все, селянина), перетворення його в найманого робітника, узурпація суспільних засобів виробництва, інших суспільних елементів національного багатства вузькою групою нових суб'єктів

власності, перетворення ними цих засобів на капітал; відбувається, як правило, у переважно тіньових, позаправових, силових, у тому числі кримінальних, формах, передуючи встановленню капіталістичного способу виробництва.

Безпосередніми соціально–економічними засобами сучасного вітчизняного початкового нагромадження капіталу виступають роздержавлення державної власності і приватизація, так звана «шокова терапія» – масштабне запровадження квазіліберальних моделей ринкового розвитку, широке використання розподільчих засобів перерозподілу власності, в тому числі інфляційного зростання, фінансово–кредитних, бюджетних, цінних ножиць, контрабанди, використання квазіринкових інструментів – бартерних схем, фінансових пірамід тощо. Важливими засобами забезпечення ПНК є соціально–економічні конфлікти, громадянські, міжнаціональні, міжконфесійні війни, які прискорюють процеси перерозподілу власності і поляризації суспільства.

Змістом процесів ПНК є перерозподіл власності, який у цей період набуває перманентного віртуального характеру.

Стан відносин власності в країні, як відомо, відіграє фундаментальну роль у процесах модернізації. При цьому слід звернути увагу на ту обставину, що трансформаційний процес у системі власності в Україні не обмежується відносинами привласнення – приватизація захопила в основному лише цей аспект відносин, а й поєднує у собі елементи володіння та використання людиною різних цінностей (не лише матеріальних, а й духовних). Гібридизація (змішування) влади в економічній структурі нашого суспільства, нероздільність власності та влади за домінування останньої [7, с. 115] є іманентно притаманним нашому суспільству процесом, базовим як для розуміння самих функцій процесу приватизації в Україні, способу поєднання робочої сили та засобів виробництва, так і еволюції соціальної структури суспільства, характеру використання й споживання створеного у процесі виробництва продукту, особливостей його обміну та розподілу і, що не менш важливо, характеру управління економічним процесом.

У зв'язку з цією своєрідністю процесу трансформації Україна дедалі більше втягується в процес перманентного (віртуального) перерозподілу власності. Особливістю його є те, що такий перерозподіл пов'язаний, з одного боку, з персоніфікацією власника, з іншого – не пов'язаний з отриманням доходів за рахунок ефективної господарської діяльності. «Вся суть проблеми зводиться до того, що механізми віртуального перерозподілу власності й механізми утворення додаткової вартості, капіталізації отриманих прибутків та нарощування основного капіталу не лише органічно не доповнюють один одного, а діють фактично у протилежних напрямках». На базі цих механізмів сформована багатоканальна система тінizationsції української економіки, її корумпованості та олігархізації [7, с. 129, 131]. Віртуалізація відносин власності як атрибут елітної економіки є неодмінним продуктом протиріч модернізації традиційного суспільства. Так, загалом спосіб «реприватизації», який було запроваджено у 2005 році, є лише однією з форм

віртуалізації власності та модифікацією механізму її тіньового перерозподілу [8, с. 3; 9, с. 6].

Логіка розвитку приватизаційних процесів, формування структури власності в Україні була спрямована на монополізацію зосередження важелів економічної влади в руках вузького кола чиновників—олігархів та кримінальної буржуазії.

Згідно із закономірностями гібридизації влади в умовах консервативного, периферійного, селянського суспільства України, на відміну навіть від Росії, де внаслідок реформ був сформований специфічний союз влади і олігархів, в Україні значною мірою сам носій функцій влади — чиновник — став власником—підприємцем. А. Кінах таким чином звертає увагу на цю закономірність вітчизняної гібридизації влади: «У нас дуже небезпечний стан, коли влада формує капітал, який визначає високий рівень тіньової економіки, корупції та дуже серйозної деформації у відносинах держави й суспільства...» [10, с. 2].

Визначальною тінізаційною структурою, яка становить наступний послідовний поверх цільової економіки, є паразитарна елітна економіка [1, с. 234–271].

Так, особливістю сучасних процесів модернізації вітчизняної економіки є, з одного боку, кризовий стан більшої частини промисловості, сільського господарства, транспорту, деформація громадських, політичних та державних структур, а з іншого — швидкий розвиток передовсім певних сегментів фінансового ринку, які сконцентрували в собі значну масу доходів народного господарства та важелі влади. Поєднання двох провідних тінізаційних факторів трансформаційних процесів у вітчизняних умовах — утворення глибокого міжсекторного розламу та гібридизація влади обумовили виникнення особливої соціально—економічної сфери — елітної економіки.

Сучасна елітна економіка України, яка синергетично набула паразитарного характеру, — це сфера господарювання для обмеженого кола осіб, забезпечених олігархічними, політичними відносинами, протекційно—корупційними зв'язками з вищими щаблями адміністративної та судової влади, правоохоронних органів, відсутністю економічної, політичної конкуренції у поєднанні з необмеженим доступом до національних ресурсів країни. Елітна економіка — це закрита сфера народного господарства, що монополізована олігархічними структурами, які мають на меті отримання надвисоких доходів за допомогою використання значною мірою спекулятивного фінансового капіталу. Існуюча як пануюча тіньова структура, елітна економіка утворює відповідно до своїх потреб і тіньову політичну, соціально—економічну інфраструктуру, яка обумовлює потужний синергетичний ефект щодо тіньового режиму функціонування рядових суб'єктів господарювання.

Паразитарність сучасного елітного сектору виявляється в багатьох видах його прояву: одним з них (але далеко не основним) є гедонізм правлячої еліти, її потужне тяжіння до надмірного, необмеженого паразитарного особистого споживання. Головним же видом паразитарності елітного сектору є паразитарне заміщення ним потенційно позитивної будівничої функції цього сектору — забезпечення модерніза-

ції економіки при збереженні високого рівня солідарної підтримки її з боку широких верств населення, обмеження соціальної диференціації у суспільстві — паразитарною функцією послаблення, руйнації та тіньового перерозподілу на свою користь ресурсів суспільства, тим самим збільшення нерівномірності та синергетичного стискання розвитку окремих верств, прошарків, суб'єктів суспільних відносин.

Головним видом монополії, яка є системоутворюючим атрибутом для функціонування паразитичного елітного сектору, виступає монополія на експлуатацію адміністративного ресурсу органів державної влади на свою користь.

Усі перелічені форми самоорганізації тіньової економіки, які знаходяться у складі механізмів синергізму, представлені в сучасній її структурі, однак роль окремих форм як визначальних, провідних, локомативно—тінізуючих на даний час відрізняється тим, що знаходиться під тінізуючим впливом паразитарної елітної економіки. В той же час ця провідна форма отримує потужний синергетичний вплив від історично вихідних, архаїчних, які утворюють спільний, потужний синергетичний вплив на тіньові процеси. З іншого боку, існує й інший — зворотний синергетично зв'язок — від сучасної визначальної паразитарної форми до селянської (неформальної) економіки, збільшуючи тіньовий та тінізуючий потенціал останньої.

Висновки

Таким чином, тіньова економіка являє собою синергетично зв'язане явище господарювання асоціальної природи, форму кризи державного управління, його системну дисфункцію, яка обумовлена і, свою чергою, обумовлює нерівномірність (що склалася об'єктивно або під впливом протекційно—корупційної діяльності) доступу до адміністративного ресурсу і через нього нерівномірний тіньовий доступ до інших економічних ресурсів, системний тіньовий перерозподіл влади і власності.

Синергетичні властивості тіньової економіки як системи виявляються в наявності в ній такої структури, якій притаманне породження на основі менш впорядкованого, менш складного, менш небезпечного для економічної безпеки держави субстрату більш впорядкованого, більш складного, більш небезпечного для економічної безпеки структур з цілісним і відносно стійким режимом поведінки. Такий режим поведінки розвитку тіньової економіки отримав назву самоорганізації.

Самоорганізація тіньової економіки є складним соціально—економічним феноменом. Домінуючим його проявом є логіко—історична метаморфоза форм тіньової економіки від неформальних утворень селянської економіки та домашніх домогосподарств з низьким рівнем суспільної самоорганізації до формування сучасних паразитарних елітних тінізаційних структур із високим рівнем самоорганізації із застосуванням сучасних систем менеджменту.

Усі перелічені форми самоорганізації тіньової економіки, які знаходяться у складі механізмів синергізму, представлені у сучасній її структурі, однак роль окремих форм як визна-

чальних, провідних, локомотивно–тінізуючих на даний час відрізняється тим, що знаходиться під тінізуючим впливом паразитарної елітної економіки. У той же час ця провідна форма отримує потужний синергетичний вплив від історично вихідних, архаїчних, які утворюють спільний, потужний синергетичний вплив на тіньові процеси.

Список використаних джерел

1. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів / В.А. Предборський. – К.: Кондор. – 614 с.
2. Предборський В.А. Тіньова економіка як фактор нерівномірності економічного розвитку / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Наук.–досл. ін–ту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – 2011. – Вип. 6. – С. 13–18.
3. Предборський В.А. Перерозподіл власності та влади як функція тіньової економіки / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Наук.–досл. ін–ту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – 2012. – Вип. 1. – С. 3–6.

4. Свідзинський А.В. Синергетична концепція культури / А.В. Свідзинський. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 696 с.
5. Предборський В.А. Тінізаційні властивості елітної структури українського суспільства / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Наук.–досл. ін–ту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. – 2012. – Вип. 6. – С. 10–14.
6. Малиновський В.Я. Державне управління / В.Я. Малиновський. – К.: Атіка, 2003. – 576 с.
7. Гальчинський А. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А. Гальчинський. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
8. Мостова Ю. Від кого – щит? // Для кого – меч? / Ю. Мостова // Дзеркало тижня. – 2005 (18 черв.). – С. 3.
9. Яценко Н. Олександр Пасхавер: «Корупційне суспільство має шанс стати багатим. Суспільство, в якому порушуються права власності, не стане багатим ніколи» / Н. Яценко // Дзеркало тижня. – 2005 (4 черв.). – С. 6.
10. Соболев Є. Анатолій Кінах: У влади є шанси виграти вибори / Є. Соболев // Дзеркало тижня. – 2003 (21 черв.). – С. 2.

М.Д. БІЛИК,
д.е.н., професор, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана,
М.В. СОКОЛОВ,
студент, Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана

Державно–приватне партнерство у світі та його використання в Україні

У статті висвітлюється становлення та розвиток інституту державно–приватного партнерства в Україні, його основні компоненти; світовий досвід поширення різних форм державно–приватного партнерства; виокремлюються проблеми та обґрунтовуються пропозиції щодо підвищення його ролі в активізації інвестиційної діяльності у вітчизняній економіці.

Ключові слова: державно–приватне партнерство, інвестиційна діяльність, ризики, інфраструктурні проекти, концесія, соціально–економічний розвиток.

В статье рассматривается становление и развитие института государственно–частного партнерства в Украине, его основные компоненты; мировой опыт распространения разных форм государственно–частного партнерства; выделяются проблемы и обосновываются предложения по повышению его роли в активизации инвестиционной деятельности в отечественной экономике.

Ключевые слова: государственно–частное партнерство, инвестиционная деятельность, риски, инфраструктурные проекты, концессия, социально–экономическое развитие.

The article highlights the formation and development of the institute of public–private partnership in Ukraine, its main components, the global experience of different forms of public–private partnership, singles out the problem and

justified proposals to increase its role in investment activity in the domestic economy.

Keywords: public–private partnerships, investment, risk, infrastructure projects, concession, socio–economic development.

Постановка проблеми. Інститут державно–приватного партнерства (далі – ДПП) виступає важливим інструментом активізації інвестиційної діяльності, розбудови інфраструктурних об'єктів, підвищення ефективності управління державної власності на основі зміцнення довіри між державою і приватним інвестором. Рівень розвитку цього інституту є відображенням довіри між підприємницькими структурами та органами державної влади всіх рівнів. У тих країнах, де ці відносини набули достатньої зрілості, ефективність і результативність такої взаємодії є достатньо стійкою та високою. В нашій країні розвиток ДПП знаходиться у стані формування. Виявлення найбільш перспективних і продуктивних його форм в Україні, за яких забезпечується баланс інтересів держави та приватного інвестора, є необхідним, що визначає актуальність даної статті.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питання ДПП привертають увагу все більшого кола науковців, як вітчизняних, так і зарубіжних, які акцентують увагу на розподілі та управлінні ризиками при реалізації проектів на заса-